

Egy vitastílusról

A *Valóság* 1969/6. számában cikkünk jelent meg arról a vitastílusról, amely a nyilvánosság előtt új életre kelt filozófiai vitákkal *együtt* támadt föl. Vörös Gyula vitacikkében, amelyet ott elemeztünk, kétségtelenül csak *egyik* tipikus formája fedezhető fel a kurrens (át)értelmezési technikának. Cikkünk *folytatását*, amelyben egy ugyanarról a tőről fakadó, de más forrásokból táplálkozó *másik* típust szeretnénk leírni, itt közöljük, mert a cikk, amelyre vonatkozik, a Filozófiai Szemlében jelent meg. Barlay László írásáról van szó, amely Márkus György *Viták és irányzatok a marxista filozófiában* című cikkéhez (Kortárs, 1968/7.) fűz reflexiókat. Ha csak Barlay László impozáns jegyzetanyagára vetünk egy pillantást, rögtön látjuk, hogy ez *modern* cikk, szerzője nem elégszik meg a klasszikusokkal, hanem egyéb műveket — még az ördögtől valókat is — elolvas. E tájékozottság valójában nem emeli művét azon írások fölé, amelyekről messziről lerí az ódivatú egykönnyűség. Ámde a tudományos alaposság számos formai jegyével rendelkezik az a grandiózus nagyvonalúság, amellyel a szükséges bizonyító anyag többszöröse lendül mozgásba, anélkül persze, hogy mozgókatjuk a terjedelmes vitairat akár egyetlen pontján a tárgyi vitáig alázná magát. Szerzőnk keményen dolgozott, s méltán elmondhatja Karinthyval: „Nehéz munka az enyém / Nehéz munka az enyém / Mi vagyunk az Új Ündökak.”

A vitacikk kihívó-polemikus címe — „*Filozófiai gondolkodás vagy filozófálgató esszéisztika?*” — már önmagában elgondolkoztató, hiszen azt *ígéri*, hogy egy irodalmi folyóiratban megjelent *esszé*t azért támad meg, mert — esszé. De nem is az egész esszé kerül terítékre: Barlay László *elemző módon* csupán *egyetlen* kérdéssel foglalkozik, a filozófia és a természettudomány viszonyával. Ezt a kérdést Márkus — cikke természete, szerint — csak kis terjedelemben tárgyalta. Viszont létezik egy olyan tanulmány (Vajda Mihály: Objektív természetkép és társadalmi praxis, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1967/2.), amely Márkussal *rokon* filozófiai álláspontról ezt és *csak* ezt a kérdést fejti ki *részletesen*. Márkus utal is e cikkre; Barlay László is ismeri. (Erre vall egy — különben megtévesztő módon alkalmazott — Vajda-idézet és azután rövid ideig a többszám harmadik személybe átesapó deklaráció-sorozat.) Ha tehát Barlay László *e kérdés* vizsgálatát állítja középpontba: a *filozófiai gondolkodás* milyen méltányos szempontjai alapján választotta bírálata tárgyául a *filozófiai esszé*t és nem a vitatott problémát részletesen kifejtő *tanulmányt*?

De lássuk magát a vitakérdést. Itt azonban mindjárt nehézségekbe ütközzünk. Barlay László ugyanis kiindul egy előfeltevésből, amelyet sehol sem bizonyít. Márkus „*dialektikaellenes koncepciójáról*” beszél és „*egyáltalán a dialektika elvetésével*” vádolja (Barlay, *i. m.* 90. és 94. o.). Az olvasó azonban

Márkus cikkében semmi erre utalót nem talál. Ezt csak a cikk „szelleme” támasztja állítólag alá — de egyetlen mondata sem. A deklarációval itt csak a dokumentáció állítható szembe, és az ebben az esetben a félreinterpretált cikk pusztá megismétlését jelentené. Mindenesetre ez az előfeltevés felidéz egy kísérletet, olyan quasi-ellenfelet, akivel Barlay Lászlónak nem kellene mást tennie, mint a mesterség szabályai szerint izzé-porrá zúzni. Itt azonban a cikk újabb meglepetéssel szolgál, ugyanis az ellenfél általa manipulált gondolatával szemben *nem* áll egységes álláspont — a vitairatot nem az *ellenvélemény*, hanem csak az *ellenfélről* való vélemény (és a hangnem) homogenizálja. *Ezért* kell a kiindulópontot alkotó fantom mellé egész kísérsereg. Így kerülnek a Márkus cikkéből vett perdöntő idézetek helyére *Alfred Schmidt* vagy *Leszek Kolakowski* megjegyzései. Miután egy röpke mondatban megtudjuk például, hogy „Márkus és pl. Kolakowski . . . ugyanazt a — marxizmuson kívüli — pozíciót foglalják el” (Barlay, *i. m.* 101. o.), megnyílt az út, hogy *Kolakowski*-idézetekkel szemben merüljön fel a kérdés: hogy mondhatott ilyet *Márkus*?

Itt tanulmányozható talán legtisztábban Barlay módszere. A következőket írja a 101. oldalon: „Kolakowskitól azonban Márkus nem csupán olyan — enyhén szólva kétes megalapozottságú — tételeket, elvont eszméket vesz át, mint pl. hogy *‘az egész emberenkívüli világ tehát emberi termék’*, hanem nagyon gyakorlatias megjelöléseket is.” Ezzel szemben Márkus, amikor az általa „ideológiai-kritikai” irányzatnak nevezett felfogást ismerteti (nyilvánvalóan éppen Kolakowskira utalva), azt írja, hogy „egyes szélsőséges megfogalmazásokban” a filozófia ideologikus értelmezését „bizonyos értelemben a természettudományokra is kiterjesztik: a természet általuk leírt tagolódása nem más, mint az ember történetileg kialakult technikai szükségleteinek, a természethez való technikai-gyakorlati viszonyának tükröződése és kifejezője” (*Kortárs* 1968/7. 1116.o.), és a saját álláspontjának kifejtésekor a továbbiakban is „egy embertől független, objektíve tagolt természetről” beszél (*uo.* 1119. o.).

Ez az „összekomponáló” eljárás más módon másutt is tapasztalható. Lenin *A dialektika kérdéséhez* című híres töredékében a következőket írja:

„Az ellentétek egysége (egybeesése, azonossága, egyenhatása) feltételes’ időleges, átmeneti, relatív. Az egymást kölcsönösen kizáró ellentétek harca abszolút, amint abszolút a fejlődés, a mozgás.” Lenin: *Filozófiai füzetek; Lenin Művei*, 38. köt. 348. old.)

Amikor Márkus ennek megfelelően azt mondja, hogy Lenin szerint a dialektika központi eszméje az ellentmondások harca, ezt Barlay László „a lenini gondolat megtévesztő átköltésének” (Barlay, *i. m.* 90. o.) nevezi, „abszurd alaknak”,

„mert Lenin álláspontja ez ügyben szó szerint következőképp hangzik: *‘Röviden a dialektikát úgy határozhatjuk meg, mint az ellentétek egységről szóló tanítást.’*” (Barlay, *i. m.* 90. o.)

Lenin csakugyan szó szerint ezt írja *Hegel Logikájához készített jegyzetekben*. Bárkinek joga van azt állítani (bár nem volna igaza), hogy Lenin utóbbi megállapítása ellentmond az előbbinek (mellesleg: az előbbi az utóbbi *után* keletkezett), és joga van az előbbit (és Márkus erre támaszkodó megfogalmazását)

hibásnak tartani. Joga van kijelenteni azt is (és megkísérelni igazolni), hogy Márkus helytelenül értelmezi az előbbi „szó szerinti” álláspontot, vagy azt mondani, hogy Márkus nem vet számot az utóbbival. De az utóbbit Márkus értelmezésével ellentétes értelemben felfogni és ugyanakkor az előbbit nemlétezőnek tekinteni — ennek egyetlen mentsége lehet: az, hogy az illető *A dialektika kérdéséhez-t* nem ismeri. Kérdés, hogy vállalja-e ezt a mentséget.

Árnyékbólunk kesztyűtárából kiemelünk még egy bekezdést:

„Márkus fejtegetéseinek nem is túlságosan erős oldaluk a bizonyítékok felvonultatása; így pl. valószínűleg nehézségekbe ütköznék, mondjuk, annak bizonyítása, hogy 'a II. Internacionálé vezető teoretikusai számára . . . a marxizmus . . . minden értékeléstől és világnézeti-ideológiai állásfoglalástól mentes »pozitív« tudomány' volt. De Márkus érvei sem megvetendők: . . . azzal védi Lukács írását (*A történelem és osztálytudat* c. korai könyvéről van szó. *K. M.—R. S.*), hogy ennek nem alapvető hibái a fontosak, hanem az, hogy számtalan marxista (!) ma visszatér e műhöz. (S nyilván hibáihoz is.)” (Barlay, *i. m.* 96. o.)

Hogy minél előbb túl legyünk az eredeti szöveggel való kínos szembesítésen, csak a legridegebb tényekre szorítkozunk. A II. Internacionálé elméleti orientációjáról mondottakat, amelyek egyébként a marxista irodalomban sem nem újak, sem nem meglepőek, Márkus Mehring, Bernstein, Max Adler, Kautsky nézeteinek jelzésével vagy idézésével támasztja alá (Márkus, *i. m.* 1110. o.). A Barlay László által inkriminált második passzus pedig Márkusnál így szól:

„. . . a húszas-harmincas évek e gondolkodói nem tudtak mindig kielégítő választ adni az e felfogás talajáról felmerülő problémákra. A legsúlyosabb nehézségeket számukra, úgy tűnik, a természeti objektivitás és az emberi tevékenység kapcsolatainak megvilágítása okozta, s e nehézségek, főként Lukács és Korsch esetében, bizonyos kérdések következtelen, sőt kifejezetten idealista jellegű megválaszolásához is vezettek. Ugyanakkor, úgy hiszem, teljesen jogosulatlan lenne e munkákat csak ezen — akár még oly súlyos és esetenként negatív történelmi hatást gyakorló — hibák szempontjából értékelni. . . . Nem arról van szó elsősorban, hogy e munkák, a 'helytelen' gondolatok mellett[,] mély és gyümölcsöző problémafelvetéseket és megoldásokat is tartalmaztak, hanem mindenekelőtt arról, hogy a marxista filozófia felfogásának az az általános megközelítése, amely e művekből explicite és implicita kirajzolódik, egy ma újraéledő és ható, igen termékeny hagyományt jelent, amelyhez — legtöbbször ugyan jelentős tartalmi-kritikai fenntartások mellett — a mai marxizmus számos képviselője és irányzata visszafordul.” (Márkus, *i. m.* 1111—2. o.)

Mindezek a nyers példák minden *tartalmi* állásfoglalás nélkül is meggondolkoztatnak afelől: joggal beszél-e maró gúnnyal *ennek* az apparátusnak az alkalmazója ellenfele felületes „jólértesültségéről”, „átköltő” módszeréről?

Márkus azonban nem panaszkodhat diszkriminációra: Barlay László nemcsak rajta, hanem Marxon is alkalmazza technikáját. Így idéz:

„A természeti jelenségek tudományos tanulmányozásának gyakorlatában feltáruló dialektika bizonyítékai éppen úgy érintetlenül hagyják e

kultúrkoncepció híveit, mint az a tény, hogy különös előszeretettel — ám különös módon — idézett szerzőjük, Marx, a *Tőke* módszertani alapvetésekor kifejezetten olyan 'magasabb vagy alacsonyabb fejlettségi fokon álló társadalmi antagonizmusokról' beszél, '[a]melyek a tőkés termelés természeti törvényeiből fakadnak', hogy ezért a tőkés termelés vizsgálatakor 'magukról ezekről a törvényekről van szó, ezekről a vas szükség-szerűséggel ható és érvényesülő tendenciákról', s hogy végül 'személyekről itt csak annyiban van szó, amennyiben azok gazdasági kategóriák megszemélyesítői, meghatározott osztályviszonyok és [-]érdekek hordozói. Álláspontom, amely a gazdasági társadalomalakulat fejlődését természetstörténeti folyamatként fogja fel, bármely más álláspontnál kevésbé teheti felelőssé az egyént olyan viszonyokért, amelyeknek ő társadalmilag terméke marad, bármennyire fölējük emelkedhet is szubjektíve.'" (Barlay, i. m. 94. o.)

Marx megjegyzései eredeti helyükön a *tőkés termelési viszonyokat* jellemzik, amelyek az egyes, elszigetelt termelők társadalmi számára mint *természeti törvények* léteznek. Barlay László e mondatokból *minden* társadalmi formára érvényes történetfilozófiai törvényt vél kihallani. S hiába biztosítja egy későbbi mondattal olvasóit, hogy

„a marxizmus—leninizmus klasszikusai sohasem azonosították egyszerűen a természeti törvényeket a társadalmi praxis természetstörvényeivel” (uo.),

e sorok írói készséggel elismerik, hogy magukra hagyatva a társadalmi praxis egyszerűben *mindenkorivá* átjátszott természetstörvényeivel, a „*bonyolult azonosítás*” vagy „*egyszerű szétválasztás*” műveletét nem tudják végrehajtani. E konstrukcióban ugyanis hiányzik egy elhanyagolhatatlan információ, a marxi filozófia lényege, az, hogy *forradalmi* praxisra orientált teória. S e forradalmi praxis *perspektívája* éppen az, hogy megszüntesse a társadalmi termelés természeti jellegét, azt,

„hogy az áruforma az emberek számára saját munkájuk társadalmi jellegét úgy tükrözi vissza, mint maguknak a munkatermékeknek tárgyi jellegét, mint ezeknek a dolgoknak társadalmi természeti tulajdonságait, ennél fogva a termelőknek az összmunkához való társadalmi viszonyát is úgy, mint tárgyaknak rajtuk kívül létező társadalmi viszonyát.” (Marx: A tőke I.; MEM 23. 75. o.)

Marx kellő szarkazmussal állapítja meg az eredeti felhalmozásról szóló fejezetben:

„Tantae molis erat a tőkés termelési mód 'örök természeti törvényeinek' szabad utat teremteni . . .” (Marx, i. m. 710. o.)

A kifejlett kapitalizmusban uralkodó fetiszizált viszonyok általánossá stilizálása tulajdonképpen a kommunizmus perspektívájának visszavételét jelenti.

„A kommunizmus abban különbözik minden eddigi mozgalomtól, hogy felforgatja valamennyi eddigi termelési és érintkezési viszony alapzatát és első ízben kezeli az összes természetadta előfeltételeket tudatosan az eddigi emberek teremtményeiként, lehántja róluk természetadta jellegüket és aláveti őket az egyesült egyének hatalmának.” (Marx és Engels: A német ideológia; *MEM* 3. 66. o.)

Mi természetesen az idézés mód itt kifejtett következményeit nem adjuk Barlay László szájába, nem tekintjük *véleményének*. Nyilvánvaló, hogy *más* összefüggésben Barlay László sem mulasztaná el a marxi filozófia forradalmi jellegét hangsúlyozni. De hogy *ebben* az összefüggésben ezt elhanyagolja, az azt mutatja, hogy nem álláspont áll szemben az állásponttal — még a quasi-állásponttal sem.

Kárpáti Z. Miklós — Radnóti Sándor